

1.

MJESTO MEMORIJE. GLINA 1941., CRKVA PRESVETE BOGORODICE¹

Predrag Matvejević

UDK: 725.94(497.5 Glina):341.34-058.65

Kategorizacija: Esej

Sažetak ► Autor navodi da je pojam „mjesta memorije“ ušao u historiografiju i u praksu raznih zemalja svijeta. Predlaže da takav status dobije i crkva Presvete Bogorodice u Glini, s obzirom na svoju tragediju i značenje te tragedije „u svijesti i u povijesti“. Glinska crkva Presvete Bogorodice zaslužuje da bude zajedničkim srpskim i hrvatskim, katoličkim i pravoslavnim, slavenskim i evropskim mjestom sjećanja i pamćenja. Zločinački karakter događanja u crkvi krajem srpnja 1941. ne smije se pritom zanijekati ni umanjiti. „Hrvatski dom“ treba preimenovati u „Spomen-dom“ što bi bio najprikladniji naziv za obnovljeno svjetovno svetište. Autor pledira da se to što prije dogodi i da time Hrvatska pokaže Europi i svijetu da doista posjeduje kulturu koja je za to neophodna.

Summary ► In the article, it is explained that the “site of memory” (*lieu de mémoire*) as a concept entered into historiography and practice of various countries around

the world. It is recommended that the Orthodox Church of the Nativity of the Most Holy Mother of God in Glina, considering its tragic history and the meaning of this tragedy “in the consciousness and history”, also receives such a status. The church deserves to be both Serbian and Croatian, Catholic and Orthodox, Slavic and European site of memory. However, criminal character of events in the church at the end of July 1941 should be neither denied nor diminished. “Croatian Home” should be renamed into “Memorial House”, which should be the most appropriate name for the renovated secular sanctuary. The author pleads for this to happen as soon as possible, so that Croatia could show to Europe and the world that it truly possesses the necessary culture

Ključne riječi ► mjesto memorije; crkva Presvete Bogorodice; zločin u crkvi; Hrvatski dom; Spomen dom

Key words ► “site of memory” (*lieu de mémoire*); the Nativity of the Most Holy Mother of God; criminal character of events in the church; Croatian Home; Memorial House

<https://doi.org/10.17234/9789533792972.05>

Nova historija uvela je i potvrdila naziv „mjesto memorije“ – *lieu de mémoire*. Takvih mjesta ima na istoku i zapadu Evrope, na raznim stranama svijeta. Obilježena su nesrećom koja ih je snašla, tragedijom koju su proživjela, sjećanjem koje ih muči. U francuskoj povjesnici čitamo:

ORADOUR-SUR-GLANE – na tom su mjestu 10. lipnja 1944. godine njemački nacisti masakrirali 643 osobe, među kojima je bilo pet stotina žena i djece. Svi su spaljeni u seoskoj crkvi. Crkvene ruševine su sačuvane a selo ponovo podignuto. Ime Oradoura postalo je simbolom nacističkog barbarstva.

I u Italiji su zabilježene slične tragedije:

U gradiću koji nosi ime S'Anna di Stazzema (u pokrajini Lucca) nacisti su pobili 560 osoba, među kojima je bilo mnogo staraca i djece. Bacali su na njih bombe a zatim ih spaljivali... U gradiću Marzabotto (pokrajina Bologna) mnogi su se sklonili u crkvu kako bi čuli riječi utjehe koje je izgovarao paroh Ubaldo Marchioni. Upali su nacisti, njihovi su rafali nadglasali krikove žrtava; i sam paroh pade pred oltar, smrtno ranjen. Među 147 mrtvih bijaše šezdesetoro djece.

Sl. 1. Oradour-sur-Glane – mjesto nacističkog masakra

Mjesto memorije naziv je skorašnjega datuma. Termin *memorijal* blizak mu je po smislu, ali više ističe zaslugu, spomen, priznanje. *Sveta mjesta* povezana su s obilježjima vjere, zavjeta, hodočašća. Valjalo bi da crkva Presvete Bogorodice u Glini dobije značenje koje zasluži – u svijesti i u povijesti.

Prije i poslije zločina koji se dogodio u toj crkvi i njezinu okružju, od svibnja do kraja kolovoza 1941., stradali su diljem Banije i Korduna mnogobrojni građani srpske nacionalnosti i pravoslavne vjere – u mjestima Veljun i Blagaj, u selu Prekopa na predjelu zvanom Čukljin Ank, u šikari Latinovo, u šumi Kobiljača kod Bučice, u Gornjim i Donjim Jamama, u Dolnjacima, u Gori i Župi, u Ravnom Rašću i Maji, Viduševcu i Topuskom te, avaj, još ponegdje.

Hrvatski književnik Joža Horvat, koji se danas, iznimno lucidan, približava stotoj godini života, zapisao je svoje dojmove i osjećaje pred jednim od takvih mjesta, u svjedočanstvu što nosi naslov „Lucija katolička svetica“:

Vidio sam tolike zbjegove, tolike neiskazive patnje naše braće Srba, da ih nikad zaboraviti neću... Dok živim, svi oni požari, sva ona klanja gorjet će u meni kao živa i nikad zacjeljiva rana.... Dodoše ustaše iz Zrinja, popališe selo i zapališe sve živo u njemu. Stotinu i osamdeset se-

dam leševa, raskrvavljenih od ustaških noževa, ležalo je smrznuto na snijegu, dvadeset i sedmero nejake djece... Svetice draga, jesi li ikada čula za selo Šegestin? *Pisac preporučuje u svom zapisu: neka svatko gleda prvo svoj rod i svoje ime, to je najbolje.*²

Slovenski pjesnik Edvard Kocbek prošao je tim istim krajem više od dvije godine nakon prvih pokolja, nastojeći stići do Jajca, na zasjedanje AVNOJ-a. Angažirani kršćanin, katolik i personalist po vjeri i uvjerenju, bio je užasnut prizorom s kojim se suočio. Zapisao je u knjizi kojoj je naslov „Slovensko poslanstvo“:

Kakva strašna atmosfera! Na sve strane mirišu oganj i krv. Posvuda, bez kraja i konca... Zlo nećemo uništiti ako uništimo samo krivca, uništiti ćemo ga istom kada ograničimo zlo u sebi samima... Tu se ne kolju samo Srbi i Hrvati, nego i katolici i pravoslavci, kršćani jedni i drugi. Od kršćanstva smo još uvijek daleko.

Tako svjedoči jedan od najznačajnijih kršćanskih pjesnika tadašnje Evrope, koji se opredijelio za Otpor fašizmu.

A narodna pjesma, koja je u našim nesretnim prilikama nosila u sebi i historiju i memoriju, oglasila se poznatom tužbalicom, koju slovenski bard, po svom

kršćanskom nadahnuću usporediv s našim Nikolom Šopom, zapisuje u spomenutoj knjizi:

Na Kordunu grob do groba,
traži majka sina svoga...

Vratimo se crkvi Svete Bogorodice, u kojoj i pokraj koje je izvršen nezamisliv zločin. Njegovi su razmjeri ponekad umanjivani, ponekad uveličavani, datumi su se pomicali u raznim prilikama nakon Drugoga svjetskog rata, samo mjesto se osporavalo – ali zločinački karakter događaja ne može se pritom zanijekati ni umanjiti. Svjedočenje Hilmi Berberovića, muslimana koji je dezertirao iz ustaške vojske i prešao na stranu partizana, spominje tri tisuće žrtava dovođenih u kratkom razdoblju ne samo iz Gline nego i iz susjednih mjesta, poklanih: *klanje je počinjalo navečer u 22 sata i trajalo do 2 sata ujutro, i tako 6 dana.*³ U samoj crkvi Presvete Bogorodice preživio je mladić po imenu Ljuban Jednak. Nađen je, kako sam tvrdi: *sav krvav, ranjen, glave razbijene, zguljene*. Nije više mogao sebi predložiti koliko je trajala glinska „Bartolomejska noć“ – za njega cijeli život. U takvim okolnostima jučer i danas lako se pretvore jedno u drugo te poistovjete. Razlike u navođenju datuma i mjestu nesreće ne mogu umanjiti niti pogotovo izbrisati nesreću samu.

Nema dvojbe da su se u Glini dogodili zločini i da su povezani s crkvom Presvete Bogorodice: tu je ubijeno *više od 300, manje od 400* Srba, tvrdi Slavko Goldstein, autor knjige „1941, godina koja se vraća“,⁴ koji je 1941. tragično izgubio oca, Židova, u jamama velebitskog Jadovna. Neki istraživači tvrde da je glinska crkva služila prije svega kao zatvor – da su u njoj zatvarane buduće žrtve i iz nje izvođene na okolna stratišta, gdje su ubijane kamama i kuršumima. Na vrhu zvonika, kraj samoga križa, ustrijeljena su metcima trojica zatvorenika koji su se propinjali uvis tražeći spas. Oni koji su ostali u crkvi prilazili su oltaru...

U svjedočenju o tragičnim događajima valja ponekad što bolje razlikovati *sjećanje* i *pamćenje*. Sjećanje je razlomljenije i rasutije, isprepliće se s osobnim iskustvima, pozitivnim i negativnim. Pamćenje je u pravilu homogenije i određenije. Uz sjećanje se javlja i *pri-sjećanje*, na različitim individualnim razinama. Pamćenje, pogotovo kad je teško i neizdrživo, sklono je ponekad i *zlo-pamćenju*. Ne želimo se sjećati svega što pamtimo. Sjećanje nas „izdaje“, pamćenje „gubimo“. Preinake koje se stječu ili razilaze u nama samima mogu utjecati na stvarne slike i

izravne dokaze. Za mnogobrojna zlodjela koja su počinili ustaški zločinci, među ostalim ona strahotna u Glini, ne može se optuživati sav hrvatski narod.

Od samoga početka ustaška su izvješća i izvori govorili o *židovskim boljševicima koji djeluju na hrvatskom teritoriju*, od kojih se treba braniti i koje je, prema tome, valjalo bez milosti uništiti. Monstruozne jame u Jadovnom bili su pune dva mjeseca prije početka partizanskoga ustanka. U knjizi *Tito*, koju je ustaška emigracija objavila u Americi nakon više od dvadeset godina poslije rata, osuđuju se još jednom *Židovi i Srbi koji nastavljaju širiti laž* o djelovanju ustaške vlasti. Savjest i povijest ustanovile su granicu koja dijeli zlo od dobra. Antifašistička kultura ju je potvrdila i obznanila. Hrvatski pjesnici, stari Vladimir Nazor i poletni Ivan Goran Kovačić, prešli su rijeku Kupu, simboličnu vododijelnicu, prilazeći ustanicima. Starac je zapisao stihove nalik na molitvu:

Maleni trošni čamče
na mutnoj Kupi...
Prenesi cijelu Hrvatsku
na onu stranu vode,
na teške al svete puteve,
poštenja i slobode.

Ti stihovi više se ne uče po svim našim srednjim školama. Vrlo često se izostavljaju, zaboravljaju...

Očitovanja i izjave koje su poslije Drugoga svjetskog rata prikupili razni svjedoci i istraživači ne daju se u svim pojedinostima uskladiti. Katolički župnik u Glini, Franc Žužek, Slovenac porijeklom, pokušao je zaštititi neke od žrtava. Takvi su pokušaji, na žalost, bili rijetki i opasni, onemogućavani ili kažnjavani. Ne bi se smjelo zaboraviti one hrvatske obitelji koje su udomile i zbri-nule srpsku siročad, djecu koja su preživjela gubitak vlastitih roditelja. Ne zaboravimo pritom ni stanoviti broj časnih sestara milosrdnica, potaknutih primjerom austrijske katolkinje Diane Budisavljević, ali i čistoćom svoje vjere, koje su pružale nesretnoj djeci uvjete da opstanu i budu usvojeni. Miroslav Krleža i njegova supruga Bela, premda i sami ugroženi, primili su i zadržali koliko su mogli pravoslavnog dječaka, dovedena u Zagreb s Korduna. Sreli smo ga prilikom Krležina pogreba. Zvao se Milutin.

U raspravama i sporovima često se postavljalo pitanje odgovornosti nadbiskupa Alojzija Stepinca, sa stajališta

nacionalnog i vjerskog. U ustaškom krugu lako je otklonjena činjenica da je mladi Stepinac bio dobrovoljcem u srpskoj vojsci na solunskoj fronti, da je dobio na kraju Prvoga svjetskog rata unapređenje u čin poručnika te stekao stanovito povjerenje kralja Aleksandra. Katolički nadbiskup izrazio je svoju podršku osnivanju Nezavisne Države Hrvatske, ali se – saznajući za zločine koji su počinjeni na početku njezine vlasti – obratio pismom ustaškom poglavniku:

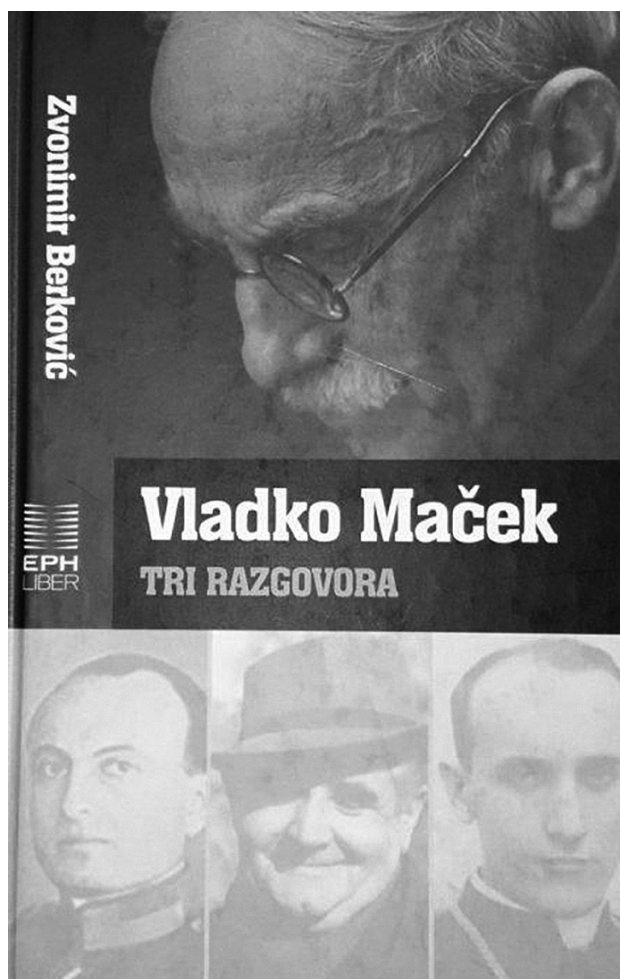
Ovaj čas primio sam vijest da su ustaše u Glini postrijelili bez suda i istrage 260 Srba. Ja znam da su Srbi počinili teških zločina u našoj domovini u ovih dvadeset godina vladanja. Ali smatram ipak svojom biskupskom dužnošću, da podignem svoj glas i kažem, da ovo po katoličkom moralu nije dozvoljeno, pa Vas molim da poduzmete najhitnije mjere, na cijelom području Nezavisne Države Hrvatske, da se ne ubije nijedan Srbin, ako mu se ne dokaže krivnja radi koje je zaslužio smrt. Inače mi ne možemo računati na blagoslov neba, bez kojega moramo propasti.

Te riječi navodi hrvatski povjesničar Jure Krišto, u studiji naslovljenoj „Katolička crkva i Nezavisna Država Hrvatska“.

Mogli smo, nedavno, pročitati u riječkom *Novom listu* (26. V. 2002.) mišljenje bosansko-hrvatskog stručnjaka za međunarodno pravo, dr. Đure Degana: *Takvoga groznog zločina* (kao što je bio onaj u Glini) *nije bilo od turskih ratova*. Međutim, prema feljtonu koji je objavio u nastavcima *Glas koncila* (od 10. IX. do 27. VIII. 2006.)⁵ sporovi oko pokolja u Glini mogli bi se svesti na *zatiranje misli o hrvatskoj samostalnosti*. Vrijeme je da se takve razlike i sporovi napokon prevladaju – da ih dostojanstvo istine svrsta tamo gdje im je mjesto.

Moj osobni sud agnostika i sljedbenika *socijalizma s ljudskim licem* mogao bi se u ovom slučaju učiniti pristranim. Navest ću stoga Zvonimira Berkovića, jednog od angažiranih sudionika *Hrvatskog proljeća*, urednika *Hrvatskoga tjednika*, vjernika. U svojim imaginarnim susretima, naslovljenim *Vladko Maček – tri razgovora*, zamislio je i predočio dijalog između hrvatskog političara i crkvenog poglavara:

Ja bih Vam savjetovao molitvu, kaže Maček Stepincu, da kleknete. Ali ne u svojoj palači, nego na groblju. Na gro-

Sl. 2. Zvonimir BERKOVIĆ, *Vladko Maček – Tri razgovora*, Zagreb 2009. (naslovnica)

blju u Glini. Da budete tamo kada je sahrana nekih s popisa ubijenih. I bilo bi dobro da, po mogućnosti, uz ožalošćene, tamo bude i Hrvata. Po mogućnosti više naših živih nego njihovih mrtvih. A bilo bi divno da se kraj vas nađe i pravoslavni vladika. Zamislite da je tu još katedralni zbor koji pjeva neki od glasovitih Requiema. A pravoslavci da pjevaju Vječnaja pamjat. *Stepinac na to odgovara, prema zamisli pokojnoga Berkovića*: To je lijepo! Kršćanski! Duboko kršćanski.

Priključio bih se rado takvu zboru. Tom velebnom opijelu u kojemu bi bili istodobno osuda i pokajanje u isto vrijeme, svojevrсна pričest. Ma koliko bila marginalizirana u našoj epohi, književnost bi mogla naći i predložiti jedan bolji i duhovniji govor, diskurs prikladan za takve prigode. Berković je poslao knjigu *Vladko Maček*, posljednju koju je napisao, prijateljima koji su je predstavili u predvorju Hrvatskoga narodnog kazališta u Zagrebu. Već je bio teško bolestan, na samrti. Zajedno s

knjigom uputio nam je i pismo u kojem je, s gorkim sarkazmom kakvim se umio služiti kao angažirani i neovisni intelektualac, naveo svoju posljednju, bolničku adresu:

Avenija Gojka Šuška.

To je doista adresa bolnice u kojoj je poznati pisac i sineast proveo posljednje sate svoga života. A njegovu ironiju, povezanu s imenom i prezimenom Gojka Šuška nije teško objasniti. Autor knjige *Vladko Maček – tri razgovora*, u kojoj se nalazi navedeni zapis, vidio je sigurno u dnevnicima naše televizije kako ministar Šušak pozdravlja dignutom rukom, ustaškim pozdravom „Za dom spremni“: jednom je to učinio na svečanoj proslavi Sinjske alke, drugi put na političkom skupu u Posušju, a vjerojatno i još negdje. To nije smetalo tadanjem predsjedniku države da ga javno proglasi svojim „najboljim ministrom“. Po prilici u to isto vrijeme čula se predsjednikova izjava da mu „žena nije ni Srkinja ni Židovka“. U te dane mogli smo sresti mjestimice na zagrebačkim ulicama osobe odjevene u crne uniforme, s posebnim oznakama na kapama, ramenima, grudima. U kioscima se moglo kupiti sliku poglavnika Pavelića kao i novine koje su izdavali u inozemstvu njegovi sljedbenici. Nacionalni moneta postala je opet *kuna*, kako se zvala u NDH. Čulo se provincijalnog pjevača kako izazovno poje onu ustašku – *Jasenovac i Gradiška stara*. Pozvana je elita od „200 obitelji“ da bude predvodnica nacije, a pritom odbačena *stoka sitnoga zuba*. Nastupala je nemilosrdna privatizacija (*prihvatizacija*), grabež, korupcija, nepotizam. U Karadorđevu su vođeni pregovori o podjeli Bosne i Hercegovine između Srbije i Hrvatske –

više od trideset puta našli su se oči u oči predsjednici i njihovi pomoćnici...

Berković je, unatoč svojim zaslugama za stvaranje samostalne Hrvatske, odbacio ideje i simbole koji mu bili i ostali strani. Da su vođe raznih nacionalnosti imale dovoljno političke kulture i znale procijeniti značenje i utjecaj *memorije* u sličnim povijesnim situacijama, moglo se ipak izbjeći krvoproliće – izabrati na demokratski način ono što pojedini narodi hoće i za što se opredjeljuju, državnu zajednicu ili odvojenu nacionalnu državu. U tom slučaju najvjerojatnije ne bi bilo ni *balvan revolucije* ni izгона, nakon *Oluje*, desetina tisuća Srba koji su stoljećima s nama branili Evropu na ovome tlu.

Na mjestu srušene crkve Rođenja Presvete Bogorodice podignut je za vrijeme Jugoslavije, po odluci Hrvatskog sabora, Spomen dom s nakanom da mu se pridoda i odgovarajući Spomen-muzej. Na kamenim pločama otisnuta su brojna imena stradalih, ne sva. Na kraju crne „staze tuge“ trebala je stajati bronzana skulptura, nazvana – ne slučajno – „Sjećanje“. Ne znamo gdje je danas.⁶ Je li oskvrnjena ili srušena zajedno s više od dvije tisuće spomenika s antifašističkim porukama?

„Spomen-dom“ je preimenovan u „Hrvatski dom“. Sreo sam velik broj hrvatskih intelektualaca koji se toga stide. Glinska crkva Presvete Bogorodice zaslužuje da bude zajedničkim MJESTOM MEMORIJE, srpskim i hrvatskim, katoličkim i pravoslavnim, slavenskim i evropskim. Ekumenskim.

„Spomen-dom“ bio bi, vjerujem, najprikladniji naziv za obnovljeno svjetovno svetište. Učinimo sve što možemo da se to što prije dogodi. Pokažimo Evropi i svijetu da doista posjedujemo kulturu koja je za to neophodna.

¹ Ovo priopćenje, pročitano na otvaranju znanstvenog skupa, autor je sam ubrzo objavio. (Vidjeti: *Jutarnji list* od 28. srpnja 2012., u prilogu *Magazin*). Objavljujemo isti taj tekst *post mortem* s nužnim uredničkim napomenama..

² „U sklopu zimske ofanzive na Baniju snage ustaškog pukovnika Narcisa Jaszenskog nastupaju sa osnovice: selo Struga – selo Divuša, iz Pounja, u pravcu Zrinja, sa ciljem da najprije odbaci partizanske snage, a zatim da izvrši odmazdu nad stanovništvom koje je pomagalo partizanske jedinice... Narod koji je bježao iz Donje i Gornje Oraovice i Draškovca ustaše su zatekli u Šegestinu, gdje su na njima iskalili svoj zločinački bijes. Iza sebe su ostavili groznu sliku. Zapalili su kuće u Donjem i Gornjem Šegestinu, te u Gornjoj Oraovici. Pobili su i zaklali oko 273 stanovnika. Od

toga iz sela Šegestina 23 muškarca, 26 žena i 38 djece. Ostali ubijeni su izbjeglice iz Oraovice i Draškovca. ... Zrinjske ustaše odvele su 50 žitelja sa sobom u Zrinj. Muškarce su pobili, a žene i djecu sutradan pustili.” (Ljuban Đurić, *Partizanski odredi Banije 1941–1945*, str. 104. [cit. ur.])

³ Ovdje je prof. Matvejević nekritički citirao nepouzdan izvor: iskaz Hilmije Berberovića. Nema potvrde da je Berberović „prešao na stranu partizana“. (nap. ur.)

⁴ U knjizi *1941. – godina koja se vraća*, Zagreb 2007., S. Goldstein na str. 111 iznosi navedeni podatak, ali on se odnosi na hapšenje glinskih Srba i njihovu likvidaciju u Prekopi kod Gline 12/13. svibnja 1941. (nap. ur.)

⁵ Autor misli na feljton novinara i publicista Tomislava Vukovića u *Glasi Koncila* koji negira da se pokolj dogodio

u glinskoj crkvi. Feljton je objavljen u knjizi: *Drugačija povijest (o Srbu, Jasenovcu, Glini...)*, Glas Koncila, Zagreb 2012., 159–243. (nap. ur.)

⁶ Spomen dom je podignut 1969. na inicijativu glinskog SUBNOR-a, kao gradski multifunkcionalni dom kulture. Prema odluci Skupštine općine Glina dan je na upravljanje Narodnom sveučilištu. Na inicijativu SUBNOR-a, uz potporu OK SKH Gline prihvaćen je 1984. projekt izgradnje Spomen muzeja kao obilježja „žrtvama ustaškog terora u glinskoj crkvi i žrtvama grada Gline“. Projekt je

prihvatio Odbor Sabora SR Hrvatske za spomen-obilježja povijesnih događaja i osoba te Republički SIZ za kulturu. Spomen muzej je osnovan 1985. i trebao je sadržavati skulpturu Dveri, kao asocijaciju na ulaz u srušenu crkvu, granitnu Stazu tuge i Zidove narikača s 80 brončanih ploča s imenima žrtava. Kamene ploče s imenima ubijenih, staza tuge i skulptura koja je bila replika ulaza u staru glinsku pravoslavnu crkvu postavljene su za vrijeme Republike Srpske Krajine. Sve je to uništeno nakon „Oluje“. (nap. ur.)